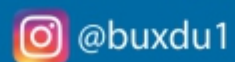
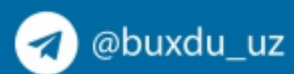

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

1/2023

1/2023

<https://buxdu.uz>

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2023, № 1

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 6 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafojevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor (Andijon davlat Pedagogika instituti rektori)

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori (O'ZR FA tarix instituti yetakchi ilmiy xodimi)

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoir Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS

ANIQ VA TABIIY FANLAR *** EXACT AND NATURAL SCIENCES *** ТОЧНЫЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Rasulov T.H., Dilmurodov E.B.,	Kompakt qo'zg'alishli umumlashgan Fridrixs modelining ba'zi spektral xossalari	4
Ismoilova D.E.	Fermionli fok fazodagi uchinchi tartibli operatorli matritsaga mos kanal operator va uning spektri	9
Jumaev J.J., Tursunova S.F., Ibragimova Sh.E.,	Inverse coefficient problem for heat equation in the bounded domain	15
Djurayev D.R., Turayev A.A., To'rayev O.G'.	$Bi_{1.7}Pb_{0.3}Sr_2Ca_nCu_{n-1}O_y$ vismut asosli kupratlarning olinish texnologiyasi	21
Umarov Sh.A.	Shifrlash algoritmlarida kriptobardoshli mantiqiy amallardan foydalanish usullari	25
Ахмедов О.С.	Свободные и вынужденные осесимметричные колебания систем вязкоупругих цилиндрических оболочек	30
Исломов Б.И., Жураев Ф.М.	Краевые задачи с условием Геллерстедта на параллельных характеристиках для вырождающегося нагруженного уравнения параболо-гиперболического типа	34
Амиров С.Ф, Шаропов Ш.А, Сатторов Т.А.	Дифференциал трансформатор датчиклар оддий ва махсус структурали ночизиқ магнит занжирларининг математик моделлари	43
Турдиев Х.Х., Суяров Т.Р., Наврүзова М.Н.	Начально-краевая задача для системы интегро-дифференциальных гиперболических уравнений	50
Tosheva N.A.	Lower bound of the essential spectrum of a family of 3×3 operator matrices	57
Akramova D.I.	Estimates for convolution operators related to A_∞ type singularities	63
Jo'raqulova F.M.	Bozonli fok fazodagi operatorli matritsaga mos Faddeyev tenglamasi	72
Rasulov T.H., Ne'matova Sh.B.	Umumlashgan Fridrixs modeli kvadratik sonli tasvirining komponentlari	77
Seytov Sh.J., Ochilova G.B.	Баъзи даврий реакцияларнинг математик моделлари	82
Sirliyeva F.A., Khudaybergenov K.K., Muminov Z.E.	Fuzzy neural network and agent technologies in the structural-parametric modeling of technological systems	87
Tosheva N. A., Qodirov S. O.	Python dasturlash tili yordamida matritsa sonli tasvirini kompleks tekislikda tasvirlash algoritmi	93
Хасанов И.И., Хасанов К.Х.	Начально-краевая задача для адвекции - дисперсионного уравнения дробного порядка	100
Husenov B. E.	Poisson representation for $A(z)$ -harmonic functions belonging to some class	107
TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ		
Nigmatova L. X.	Lisoniy sistemaning pog'onaviyligi va unda gipo-giperonimik munosabatlar	116
Sadigova S.I.	Phraseological combinations with ordinal numbers in English	123
Abdulxayrov D.P.	-Gan ekan shaklining mazmuniy ko'rinishlari	127
Xodjayeva D.I., Hoshimova G.M.	Erkin Vohidov she'rlarida ritorik so'roq gaplarning o'ziga xos xususiyatlari	131

**KOMPAKT QO‘ZG‘ALISHLI UMUMLASHGAN FRIDRIXS MODELINING BA‘ZI
SPEKTRAL XOSSALARI**

Rasulov To‘lqin Husenovich,
fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor,
Buxoro davlat universiteti, Buxoro, O‘zbekiston
t.h.rasulov@buxdu.uz

Dilmurodov Elyor Baxtiyorovich,
fizika-matematika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
V.I.Romanovskiy nomidagi matematika instituti
Buxoro bo‘linmasi, Buxoro, O‘zbekiston
e.b.dilmurodov@buxdu.uz

Annotatsiya. Panjaradgi soni saqlanmaydigan va ikkitadan oshmaydigan zarrachalar sistemasiga mos H kompakt qo‘zg‘alishli umumlashgan Fridrixs modeli chegaralangan o‘z-o‘ziga qo‘shma operator sifatida qaraladi. H operatorning muhim spektri bo‘shliqqa (lakunaga) ega bo‘lgan hol tahlil qilinadi. H operatorning xos vektor-funksiyalariga mos Faddeyev tenglamasi quriladi va uning asosiy xossalari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: kompakt qo‘zg‘alish, umumlashgan Fridrixs modeli, yo‘qotish operatori, paydo qilish operatori, Faddeyev tenglamasi, Veyl tengsizligi, Rushe teoremasi.

Аннотация. Обобщённая модель Фридрикса H с компактным возмущением, соответствующая системе частиц на решётки, число которых не сохраняется и не превышает двух, рассматривается как ограниченный самосопряжённый оператор. Обсуждается случай, когда существенный спектр оператора H имеет лауну. Построено уравнение Фаддеева, соответствующее собственным вектор-функциям оператора H , и изучены его основные свойства.

Ключевые слова: компактное возмущение, обобщённая модель Фридрикса, оператор уничтожения, оператор рождения, уравнение Фаддеева, неравенство Вейля, теорема Руше.

Abstract. The generalized Friedrichs model H with compact perturbation, corresponding to a system of particles on a lattice, the number of which is not conserved and does not exceed two, is considered as a bounded self-adjoint operator. We analyze the case when the essential spectrum of the operator H has a gap. The Faddeev equation corresponding to the eigenvector functions of the operator H is constructed and its main properties are studied.

Keywords: compact perturbation, generalized Friedrichs model, annihilation operator, creation operator, Faddeev equation, Weyl inequality, Rouche theorem.

Kirish. Analizning, matematik fizika va ehtimollar nazariyasining ko‘plab masalalari Fridrixs modeli [1] va umumlashgan Fridrixs modeli [2] deb nomlanuvchi operatorlarning spektral xossalari o‘rganish masalasiga keltiriladi.

$\mathbb{C}$, $\mathbb{R}$ va $\mathbb{N}$ to‘plamlar orqali mos ravishda barcha kompleks, haqiqiy va natural sonlar to‘plamini belgilaymiz. Faraz qilaylik, D_i , $i = 1, \dots, n$ ($n \in \mathbb{N}$) – d o‘lchamli $\mathbb{R}^d$ fazodagi Yevklid o‘lchovli chegaralangan soha bo‘lib,

$$1) D_i \cap D_j = \emptyset, i \neq j;$$

$$2) D := \bigcup_{i=1}^n \bar{D}_i$$

shartlar bajarilsin.

$\mathcal{H} := \mathcal{H}_0 \oplus \mathcal{H}_1$ orqali ikki kanalli Hilbert fazo belgilangan bo‘lib, bu fazo $\mathcal{H}_0 := \mathbb{C}$ (1-kanal) bir o‘lchamli Hilbert fazo va $\mathcal{H}_1 := L_2(D)$ (2-kanal) – D da aniqlangan kvadrati bilan integrallanuvchi (umuman olganda kompleks qiymatlarni qabul qiluvchi) funksiyalarning Hilbert fazosining to‘g‘ri yig‘indisidan iborat. $\mathcal{H}$ fazoning elementlari $f = (f_0, f_1)$ kabi vektor-funksiya ko‘rinishiga ega, bu yerda $f_0 \in \mathcal{H}_0$ va $f_1 \in \mathcal{H}_1$. Istalgan ikkita $f = (f_0, f_1), g = (g_0, g_1) \in \mathcal{H}$ elementlar uchun ularning $\mathcal{H}$ fazodagi skalyar ko‘paytmasi

$$\langle f, g \rangle = (f_0, g_0)_0 + (f_1, g_1)_1$$

kabi aniqlanib,

$$(f_0, g_0)_0 = f_0 \overline{g_0}, \quad (f_1, g_1)_1 = \int_D f_1(t) \overline{g_1(t)} dt$$

tengliklar o'rinlidir.

$\mathcal{H}$ Hilbert fazosida umumlashgan Fridriks modeli deb ataluvchi va

$$H := \begin{pmatrix} H_{00} & H_{01} \\ H_{01}^* & H_{11} \end{pmatrix} \quad (1)$$

kabi 2×2 blok operatorli matritsa ko'rinishida tasvirlanuvchi operatorni qaraymiz. Bu yerda $H_{ij}: \mathcal{H}_j \rightarrow \mathcal{H}_i, i \leq j, i, j = 0, 1$ matritsaviy elementlar quyidagicha aniqlangan:

$$H_{00}f_0 = \omega f_0, \quad H_{01}f_1 = \alpha \int_D v(t)f_1(t)dt,$$

$$H_{11} := H_{11}^0 - K, \quad (H_{11}^0 f_1)(p) = u(p)f_1(p), \quad (Kf_1)(p) = \alpha \int_D K(p, t)f_1(t)dt.$$

Bunda $f_i \in \mathcal{H}_i, i = 0, 1; \omega$ – tayinlangan haqiqiy son, $v(\cdot)$ va $K(\cdot, \cdot)$ – mos ravishda D va D^2 to'plamlarda aniqlangan haqiqiy qiymatli, chegaralangan funksiyalar, $u(\cdot)$ – D to'plamda aniqlangan bo'lakli uzluksiz, chegaralangan funksiya, $\alpha > 0$ esa ta'sirlashish parametri.

Parametrlarga qo'yilgan bunday shartlarda $\mathcal{H}$ Hilbert fazosida (1) tenglik orqali aniqlanuvchi H operator chiziqli, chegaralangan va o'z-o'ziga qo'shma operator bo'ladi. Bu holda $H_{01}^*: \mathcal{H}_0 \rightarrow \mathcal{H}_1$ operator H_{01} operatorga qo'shma operator bo'lib,

$$(H_{01}^* f_0)(p) = v(p)f_0, \quad f_0 \in H_0$$

tenglik o'rinlidir. Odatda H_{01} operatorga yo'qotish operatori, H_{01}^* operatorga esa paydo qilish operatori deyiladi [3].

H operator xos vektor-funksiyalariga mos Faddeyev tenglamasi. $\sigma(\cdot), \sigma_{\text{ess}}(\cdot), \sigma_{\text{disc}}(\cdot)$ va $\rho(\cdot)$ to'plamlar orqali mos ravishda chegaralangan o'z-o'ziga qo'shma operatorning spektrini, muhim spektrini, diskret spektrini va rezolventa to'plamini belgilaymiz.

Kompakt qo'zg'alishlarda muhim spektrning o'zgarmasligi haqidagi Veyl teoremasiga ko'ra H operatorning $\sigma_{\text{ess}}(H)$ muhim spektri H_{11}^0 operatorning spektri bilan ustma-ust tushadi. Bunda $\sigma_{\text{ess}}(H)$ to'plam $u(\cdot)$ funksiyaning $\text{Ran}(u)$ qiymatlar sohasi yopig'iga teng bo'ladi, ya'ni

$$\sigma_{\text{ess}}(H) = \sigma(H_{11}^0) = \overline{\text{Ran}(u)}.$$

Keyingi tadqiqotlarimizda qulaylik uchun K operatorni musbat va izli operatorlar sinfiga tegishli deb faraz qilamiz.

Quyida yordamchi tasdiqni bayon qilamiz va isbotini keltiramiz.

1-lemma. K operatorning $K^{1/2}$ musbat kvadrat ildizi

$$(K^{1/2}f)(p) = \int_D \tilde{K}(p, t)f(t)dt$$

ko'rinishga ega bo'ladi, bu yerda $\tilde{K}(\cdot, \cdot)$ orqali $K^{1/2}$ operatorning yadrosi belgilangan va bu yadro D^2 to'plamda aniqlangan kvadrati bilan integrallanuvchi funksiya bo'ladi.

Isbot. K musbat operator bo'lganligi bois, K operatorning har bir λ_m trivial bo'lmagan xos qiymati musbat bo'ladi. Hilbert-Shmidt teoremasiga [4] ko'ra

$$K = \sum_m \lambda_m (\varphi_m, \cdot)_1 \varphi_m$$

yoyilma o'rinli bo'lib, $\sum_m \lambda_m < \infty$ shart bajariladi, bu yerda φ_m orqali K operatorning λ_m xos qiymatiga mos xos vektor-funksiyasi belgilangan. Faraz qilaylik, $K^{1/2}$ operator K operatorning musbat kvadratik ildizi bo'lsin. U holda

$$K^{1/2} = \sum_m \sqrt{\lambda_m} (\varphi_m, \cdot)_1 \varphi_m.$$

Ushbu $\sum_m \lambda_m < \infty$ shartga ko'ra $K^{1/2}$ operator Hilbert-Shmidt operatori bo'ladi. Shu sababli $K^{1/2}$ integral operatorning $\tilde{K}(\cdot, \cdot)$ yadrosi kvadrati bilan integrallanuvchi bo'ladi. 1-lemma to'liq isbotlandi.

Faraz qilaylik, $I_i - \mathcal{H}_i, i = 0, 1$ fazodagi birlik operator va $R_{11}^0(z) := (H_{11}^0 - zI_1)$ bo'lsin. H operator diskret spektrini o'rganishda $\mathcal{H}$ Hilbert fazosida aniqlangan kompakt (simmetriklashtirilgan)

$$T(z) := \begin{pmatrix} T_{00}(z) & T_{01}(z) \\ T_{10}(z) & T_{11}(z) \end{pmatrix}, z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$$

kabi aniqlangan 2×2 o'lchamli blok operatorli matritsa muhim ahamiyatga ega bo'ladi, bu yerda $T_{ij}(z): \mathcal{H}_j \rightarrow \mathcal{H}_i, i, j = 0, 1$ matritsaviy elementlar quyidagicha aniqlangan:

$$T_{00}(z) := (1+z)I_0 - H_{00} + H_{01}R_{11}^0(z)H_{01}^*, \quad T_{01}(z) := -H_{01}R_{11}^0(z)K^{1/2},$$

$$T_{10}(z) := -K^{1/2}R_{11}^0(z)H_{01}^*, \quad T_{11}(z) := K^{1/2}R_{11}^0(z)K^{1/2}.$$

Quyidagi lemma mashhur Birman-Shmidt prinsipini tavsiflaydi hamda H va $T(z)$ operatorlar xos qiymatlari orasidagi bog'lanishni ifodalaydi.

2-lemma. $z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ soni H operatorning xos qiymati bo'lishi uchun 1 soni $T(z)$ operator uchun xos qiymat bo'lishi zarur va yetarlidir. Bundan tashqari, z va 1 xos qiymatlarning karralıkları ustma-ust tushadi.

Isbot. Faraz qilaylik, $z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ soni H operatorning xos qiymati, $f = (f_0, f_1) \in \mathcal{H}$ esa unga mos xos vektor-funksiya bo'lsin. U holda f_0 va f_1 koordinatalar

$$\begin{cases} (H_{00} - zI_0)f_0 + H_{01}f_1 = 0; \\ H_{01}^*f_0 + (H_{11}^0 - zI_1)f_1 - Kf_1 = 0 \end{cases} \quad (2)$$

tenglamalar sistemasini qanoatlantiradi.

$z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ bo'lganligi bois (2) tenglamalar sistemasining ikkinchi tengligida f_1 uchun

$$f_1 = R_{11}^0(z)Kf_1 - R_{11}^0(z)H_{01}^*f_0 \quad (3)$$

ifodani hosil qilamiz.

Endi $K^{1/2}$ operatorning f_1 funksiyaga ta'sirini hisoblaymiz:

$$K^{1/2}f_1 = K^{1/2}R_{11}^0(z)Kf_1 - K^{1/2}R_{11}^0(z)H_{01}^*f_0.$$

$\tilde{f}_1 := K^{1/2}f_1$ belgilash kiritib oxirgi tenglikdan

$$\tilde{f}_1 = K^{1/2}R_{11}^0(z)K^{1/2}\tilde{f}_1 - K^{1/2}R_{11}^0(z)H_{01}^*f_0 \quad (4)$$

tenglikga ega bo'lamiz. Undan foydalanib (3) tenglikni

$$f_1 = R_{11}^0(z)K^{1/2}\tilde{f}_1 - R_{11}^0(z)H_{01}^*f_0 \quad (5)$$

kabi yozib olamiz. f_1 uchun topilgan yangi (5) ifodani (2) tenglamalar sistemasining birinchi tengligiga qo'yib, (2) tenglamalar sistemasi yechimga ega bo'lishi uchun

$$\begin{cases} (H_{00} - zI_0 - H_{01}R_{11}^0(z)H_{01}^*)f_0 + H_{01}R_{11}^0(z)K^{1/2}\tilde{f}_1 = 0 \\ K^{1/2}R_{11}^0(z)H_{01}^*f_0 + (I_1 - K^{1/2}R_{11}^0(z)K^{1/2})\tilde{f}_1 = 0 \end{cases}$$

tenglamalar sistemasi yoki $\Phi - T(z)\Phi = 0$, $\Phi = (f_0, \tilde{f}_1) \in \mathcal{H}$ operatorli tenglama nolmas yechimga ega bo'lishi zarur va yetarlidir. (2) tenglamalar sistemasi va $\Phi - T(z)\Phi = 0$ operatorli tenglamaning chiziqli bog'lanmagan yechimlari soni bir xil ekanligi chiziqli algebra va funksional analiz elementlaridan foydalanib oson ko'rsatiladi. Bu esa H va $T(z)$ operatorlarning mos ravishda z va 1 xos qiymatlari bir xil karralikka ega ekanligini bildiradi. 2-lemma isbotlandi.

1-izoh. Odatda $T(z)\Phi = \Phi$ operatorli tenglamaga H umumlashgan Fridriks modelining xos vektor-funksiyalari uchun Faddeyev tenglamasining analogi deyiladi.

2-izoh. Ta'kidlash joizki, $T(\cdot)$ operatorli funksiya monotonlik xossasiga ega emas, shu sababli [5] maqolada ishlab chiqilgan usuldan maqolaning asosiy natijalarini isbotlashda foydalanib bo'lmaydi.

Aniqlanishiga ko'ra $T(\cdot)$ operatorli funksiya $\mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ sohada analitik funksiya bo'ladi. Bundan tashqari, har bir tayinlangan $z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ soni uchun $T(z)$ operator izli operatorlar sinfiga tegishli bo'ladi.

Haqiqatan ham, 1-lemmaga ko'ra $K^{1/2}$ operator Hilbert-Shmidt operatori bo'ladi. $R_{11}^0(z)$ chegaralangan operator bo'lganligi bois, $T_{11}(z)$ operator izli operatorlar sinfiga tegishli bo'ladi. $T_{00}(z)$, $T_{01}(z)$ va $T_{01}^*(z)$ operatorlarning 1 o'lchamli ekanligidan har bir tayinlangan $z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ uchun $T(z)$ operatorli matritsa izli operatorli sinfiga tegishli bo'ladi. Shu sababli $\lambda \neq 0$ uchun $I - \lambda^{-1}T(z)$ operatorning $D(\lambda, z) := \det[I - \lambda^{-1}T(z)]$ determinanti yaxshi aniqlangan va analitik bo'ladi, bu yerda $I := \text{diag}\{I_0, I_1\}$. [4] kitobdagi XIII.105 teoreмага ko'ra quyidagi lemma o'rinli.

3-lemma. $\lambda \neq 0$ soni $T(z)$ operatorning $z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ bo'lganda xos qiymati bo'lishi uchun $D(\lambda, z) = 0$ bo'lishi zarur va yetarlidir.

2- va 3-lemmalardan quyidagi lemma kelib chiqadi.

4-lemma. $z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ soni H operatorning xos qiymati bo'lishi uchun $D(1, z) = 0$ bo'lishi zarur va yetarlidir.

Ta'kidlash joizki, $T(z)$ operator har bir $z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ da aniqlangan.

5-lemma. Agar $\lambda \neq 0$ soni biror $z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ uchun $T(z)$ operatorning xos qiymati bo'lsa, u holda z haqiqiy son bo'ladi.

Isbot. Faraz qilaylik, $\Phi = (\varphi_0, \varphi_1) \in \mathcal{H}$ vektor-funksiya $T(z)$, $z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ operatorning $\lambda \neq 0$ xos qiymatiga mos normalangan xos vektor-funksiyasi bo'lsin. $(u(p) - z)^{-1}$ funksiyaning haqiqiy va mavhum qismlarini ajratib, $R_{11}^0(z)$ operatorni

$$R_{11}^0(z) = \hat{R}_{11}^0(z) + i\text{Im}z \cdot \tilde{R}_{11}^0(z)$$

ko'rinishda tasvirlab olamiz, bu yerda $\hat{R}_{11}^0(z)$, $\tilde{R}_{11}^0(z)$ operatorlar mos ravishda

$$\frac{u(p) - \operatorname{Re} z}{[u(p) - \operatorname{Re} z]^2 + (\operatorname{Im} z)^2}, \quad \frac{1}{[u(p) - \operatorname{Re} z]^2 + (\operatorname{Im} z)^2}$$

funksiyalarga ko'paytirish operatoridir. Shu sababli $T(z)$ operatorni o'z-o'ziga qo'shma bo'lgan $\hat{T}(z)$ va $\tilde{T}(z)$ operatorlar orqali $T(z) = \hat{T}(z) + i\operatorname{Im} z \cdot \tilde{T}(z)$ kabi yozish mumkin, bu yerda $\hat{T}(z)$ va $\tilde{T}(z)$ operatorlar

$$\hat{T}(z) := \begin{pmatrix} (1 + \operatorname{Re} z)I_0 - H_{00} + H_{01}\hat{R}_{11}^0(z)H_{01}^* & -H_{01}\hat{R}_{11}^0(z)K^{1/2} \\ -K^{1/2}\hat{R}_{11}^0(z)H_{01}^* & K^{1/2}\hat{R}_{11}^0(z)K^{1/2} \end{pmatrix},$$

$$\tilde{T}(z) := \begin{pmatrix} I_0 + H_{01}\tilde{R}_{11}^0(z)H_{01}^* & -H_{01}\tilde{R}_{11}^0(z)K^{1/2} \\ -K^{1/2}\tilde{R}_{11}^0(z)H_{01}^* & K^{1/2}\tilde{R}_{11}^0(z)K^{1/2} \end{pmatrix}$$

formular yordamida aniqlanadi. $\lambda\Phi = \hat{T}(z)\Phi + i\operatorname{Im} z \cdot \tilde{T}(z)\Phi$ tenglikni Φ vektorga skalyar ko'paytirib va $T(z)$, $\hat{T}(z)$, $\tilde{T}(z)$ operatorlarning o'z-o'ziga qo'shma ekanligini inobatga olib,

$$\langle \tilde{T}(z)\Phi, \Phi \rangle \operatorname{Im} z = 0 \quad (6)$$

tenglikni hosil qilamiz. Endi $\operatorname{Im} z = 0$ ekanligini ko'rsatamiz. $\|\Phi\| = 1$ bo'lganligi bois, ikkita hol bo'lishi mumkin: $\varphi_0 = 0$ yoki $\varphi_0 \neq 0$. Faraz qilaylik, $\varphi_0 = 0$ bo'lsin. U holda $\|\Phi\| = \|\varphi_1\| = 1$ bo'ladi. Bu holda

$$\langle \tilde{T}(z)\Phi, \Phi \rangle = (K^{1/2}\tilde{R}_{11}^0(z)K^{1/2}\varphi_1, \varphi_1)_1 = (\tilde{R}_{11}^0(z)K^{1/2}\varphi_1, K^{1/2}\varphi_1)_1 > 0.$$

$\tilde{R}_{11}^0(z)$ operatorning ta'rifidan ko'rinib turibdiki, $(\tilde{R}_{11}^0(z)K^{1/2}\varphi_1, K^{1/2}\varphi_1)_1 = 0$ bo'lishi uchun $K^{1/2}\varphi_1 = 0$ bo'lishi zarur va yetarlidir. Bu esa $\lambda \neq 0$ soni $T(z)$ operatorning xos qiymati ekanligiga ziddir.

Endi $\varphi_0 \neq 0$ deb faraz qilamiz.

$$\phi_0 := H_{10}\varphi_0, \quad \phi_1 := K^{1/2}\varphi_1;$$

$$\hat{\phi}_j(p) := \operatorname{Re}(\phi_j(p)), \quad \check{\phi}_j(p) := \operatorname{Im}(\phi_j(p)), \quad j = 0, 1$$

kabi belgilash olamiz. Ushbu

$$|\phi_0(p)|^2 + |\phi_1(p)|^2 - 2\operatorname{Re}(\phi_1(p)\overline{\phi_0(p)}) = (|\hat{\phi}_0(p)| - |\check{\phi}_0(p)|)^2 + (|\check{\phi}_0(p)| - |\hat{\phi}_0(p)|)^2,$$

munosabatdan foydalanib sodda hisoblashlar yordamida

$$\langle \tilde{T}(z)\Phi, \Phi \rangle = |\varphi_0|^2 + (\tilde{R}_{11}^0(z)\phi_0, \phi_0)_1 - 2\operatorname{Re}(\tilde{R}_{11}^0(z)\phi_1, \phi_0)_1 + (\tilde{R}_{11}^0(z)\phi_1, \phi_1)_1$$

$$= |\varphi_0|^2 + \int_D \frac{1}{[u(p) - \operatorname{Re} z]^2 + (\operatorname{Im} z)^2} \{|\phi_0(p)|^2 + |\phi_1(p)|^2 - 2\operatorname{Re}(\phi_1(p)\overline{\phi_0(p)})\} dp \geq |\varphi_0|^2 > 0$$

munosabatlarni hosil qilamiz. Shunday qilib, $\langle \tilde{T}(z)\Phi, \Phi \rangle > 0$ ekan. (6) tenglikdan $\operatorname{Im} z = 0$ kelib chiqadi. 5-lemma isbotlandi.

Asosiy natijalar. Faraz qilaylik, B operator $\mathcal{H}$ Hilbert fazosidagi chegaralangan o'z-o'ziga qo'shma operator, $\mathcal{H}_B(\lambda)$, $\lambda \in \mathbb{R}$ esa elementlari $(Bf, f) > \lambda \|f\|$, $f \neq 0$ tengsizlikni qanoatlantiruvchi qism fazo bo'lsin.

Quyidagi belgilashni kiritamiz:

$$n(\lambda, B) := \sup_{\mathcal{H}_B(\lambda)} \dim \mathcal{H}_B(\lambda).$$

Agar $\lambda < \max \sigma_{\text{ess}}(B)$ bo'lsa, $n(\lambda, B)$ soni cheksizga teng bo'ladi va agar $n(\lambda, B)$ soni chekli bo'lsa, u holda bu son B operatorning λ dan katta xos qiymatlar soniga (karraligi bilan qo'shib hisoblaganda) teng bo'ladi [6].

Endi maqolaning asosiy natijalarini bayon qilamiz va isbotlaymiz.

1-teorema. $z \in \mathbb{C} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ soni H operatorning regulyar nuqtasi bo'lishi uchun $n(1, T(\cdot))$ funksiya $z = z_0$ nuqtada uzluksiz bo'lishi zarur va yetarlidir.

Isbot. Zaruriyligi. Faraz qilaylik, $z = z_0$ soni $T(z)$ operatorning regulyar nuqtasi bo'lsin. U holda 2-lemmaga ko'ra $I - T(z_0)$ operator teskarilanuvchan bo'ladi. $\lambda^{-1}T(z)$ operator-funksiyaning $(\lambda, z) \in (0, \infty) \times \mathbb{R} \setminus \sigma(H_{11}^0)$ bo'yicha uzluksizligi va $T(z)$ operatorning kompaktligidan $(1, z_0)$ nuqtaning biror atrofidagi barcha (λ, z) lar uchun $I - \lambda^{-1}T(z)$ operator teskarilanuvchan bo'ladi. Shu sababli biror $\rho > 0$ soni uchun barcha $z \in [z_0 - \rho, z_0 + \rho]$ larda $\sigma(T(z)) \cap (1 - \rho, 1 + \rho) = \emptyset$ tenglik o'rinli bo'ladi. $n(a, T(\cdot))$ funksiya ta'rifidan barcha ξ va $\delta \in [0, z_0 + \rho)$ lar uchun

$$n(1 \pm \delta, T(z_0 \pm \xi)) = n(1, T(z_0 \pm \xi))$$

tenglikni hosil qilamiz. Kompakt operatorlar yig'indisi hamda istalgan musbat a_1 va a_2 sonlari uchun

$$n(a_1 + a_2, A_1 + A_2) \leq n(a_1, A_1) + n(a_2, A_2) \quad (7)$$

Veyl tengsizligini [6] qo'llab biror $\eta_0 \in (0, \delta)$ soni va barcha yetarlicha kichik $\xi > 0$ soni uchun

$$n(1 + \eta_0, T(z_0 \pm \xi)) \leq n(1, T(z_0 \pm \xi)) + n(\eta_0, T(z_0 \pm \xi) - T(z_0)) = n(1, T(z_0))$$

munosabatlarni hosil qilamiz. Shunga o'xshash mulohazalar yuritib, yetarlicha kichik $\xi > 0$ soni uchun $n(1, T(z_0 \pm \xi)) = n(1, T(z_0))$ tenglikga ega bo'lamiz. Bu esa o'z navbatida $n(1, T(\cdot))$ funksiya $z = z_0$ nuqtada uzluksiz ekanligini bildiradi.

Yetarliligi. Teskarisini faraz qilamiz. $n(1, T(\cdot))$ funksiya $z = z_0$ nuqtada uzluksiz, z_0 soni esa H operatorning xos qiymati bo'lsin.

Yuqoridagi kabi mulohazalar yuritib va (7)-Veyl tengsizligidan foydalanib, biror $\delta_0 > 0$, $c_0 = c_0(\delta_0) > 0$ sonlari va barcha $\varepsilon \in [-c_0, c_0]$ sonlari uchun

$$n(1, T(z_0)) = n(1 + \delta_0, T(z_0)) = n(1 + \delta_0/4, T(z_0 + \varepsilon)) \quad (8)$$

tenglikni hosil qilamiz. 4-lemmaga ko'ra $D(1, z_0) = 0$ tenglik o'rinli. Γ_δ orqali z_0 nuqtaning δ kompleks atrofi bo'lgan $U_\delta(z_0)$ to'plamning chegarasini belgilaymiz. Bu holda δ ning yetarlicha kichik ekanligidan barcha $z \in \Gamma_\delta$ lar uchun $D(1, z_0) \neq 0$ ekanligini hosil qilamiz. Belgilash kiritamiz:

$$d := \min_{z \in \Gamma_\delta} |D(1, z)|, \quad \psi_\varepsilon(z) := D(1 + \varepsilon, z) - D(1, z).$$

$D(\cdot, \cdot)$ funksiya uzluksiz bo'lganligi bois, shunday $\rho = \rho(\delta) > 0$ soni topilib, barcha $\varepsilon \in [-\rho, \rho]$ va $z \in \Gamma_\delta$ sonlari uchun $|\psi_\varepsilon(z)| < d$ tengsizlik o'rinli bo'ladi. Shunday qilib, har bir tayinlangan $\varepsilon \in [-\rho, \rho]$ soni uchun $\overline{U_\delta(z_0)}$ to'plamda aniqlangan $D(1, \cdot)$ va $\psi_\varepsilon(\cdot)$ funksiyalar Rushe teoremasi shartlarini qanoatlantiradi. Shu sababli $D(1, \cdot)$ va $D(1 + \varepsilon, \cdot)$ funksiyalarning $U_\delta(z_0)$ to'plamda yotuvchi nollari soni tengdir. Faraz qilaylik, biror $z_\varepsilon \in U_\delta(z_0)$ uchun $D(1 + \varepsilon, z_\varepsilon) = 0$, $\varepsilon > 0$ bo'lsin. U holda 4-lemmaga ko'ra barcha $\varepsilon \in (0, \rho')$ lar uchun $1 + \varepsilon$ soni $T(z_\varepsilon)$ operatorning xos qiymati bo'ladi. Shuning uchun 5-lemmaga ko'ra z_ε haqiqiy son bo'ladi. Bundan va (8) tenglikdan barcha $\varepsilon \in (0, \rho')$ sonlari uchun

$$\begin{aligned} n(1, T(z_\varepsilon)) - n(1, T(z_0)) &\geq n(1 + \varepsilon/2, T(z_\varepsilon)) - n(1, T(z_0)) \\ &\geq 1 + n(1 + \delta_0/4, T(z_\varepsilon)) - n(1, T(z_0)) = 1 \end{aligned}$$

munosabatlarga ega bo'lamiz. Demak $n(1, T(z_0)) \neq \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} n(1, T(z_\varepsilon))$, ya'ni $n(1, T(\cdot))$ funksiya $z = z_0$ nuqtada uzluksiz bo'lmaydi. Bu esa farazimizga ziddir. 1-teorema isbotlandi.

2-teorema. Faraz qilaylik $z_0 \in \sigma_{\text{disc}}(H)$ bo'lsin. U holda yetarlicha kichik $\varepsilon > 0$ soni uchun shunday $\delta > 0$ soni topilib,

$$\begin{aligned} \text{card}\{z \in U_\delta(z_0) : D(1 + \varepsilon, z) = 0\} &= \text{card}\{z \in U_\delta(z_0) : D(1 - \varepsilon, z) = 0\} \\ &= \text{card}\{z \in U_\delta(z_0) : D(1, z) = 0\} \end{aligned}$$

tengliklar o'rinli bo'ladi, bu yerda $\text{card}M$ orqali M to'plamning quvvati belgilangan.

Isbot. Agar $z_0 \in \sigma_{\text{disc}}(H)$ bo'lsa, 4-lemmaga ko'ra $D(1, z_0) = 0$ bo'ladi. U holda shunday $\delta > 0$ soni topilib, barcha $z \in \Gamma_\delta$ lar uchun $D(1, z_0) \neq 0$ bo'ladi. Bu holda 1-teoremaning yetarlilik qismi isbotidagi kabi mulohazalar yuritib, yetarlicha kichik $\rho > 0$ soni uchun har bir $\varepsilon \in [-\rho, \rho]$ da $D(1, \cdot)$ funksiyaning $U_\delta(z_0)$ to'plamda yotuvchi nollari soni va $D(1 + \varepsilon, \cdot) = \psi_\varepsilon(\cdot) + D(1, \cdot)$ funksiyaning $U_\delta(z_0)$ to'plamda yotuvchi nollari soni teng bo'ladi. 2-teorema isbotlandi.

Xulosa. Maqolada zamonaviy matematikaning bir qator sohalarida uchraydigan panjaradgi soni saqlanmaydigan va ikkitadan oshmaydigan zarrachalar sistemasiga mos H kompakt qo'zg'alishli umumlashgan Fridrixs modeli qaralgan. Bu model Fok fazosining qirg'ilgan ikki zarrachali qism fazosidagi chegaralangan o'z-o'ziga qo'shma operator sifatida tadqiq qilingan. Ishda H operatorning muhim spektri bo'shliqqa (lakunaga) ega bo'lgan hol tahlil qilinib, o'rganilayotgan operatorning xos vektor-funksiyalariga mos Faddeyev tenglamasi qurilgan hamda uning xos qiymatlar soni bilan bog'liq asosiy xossalari o'rganilgan.

ADABIYOTLAR:

1. K.O.Friedrichs. *Uber die Spectralzerlegung einee Integral operators.* *Math. Ann.*, 115:1 (1938), 249–272.
2. С.Н.Лакаев. *Некоторые спектральные свойства модели Фридрихса.* *Труды семинара им. И. Г. Петровского*, 11 (1986), 210–223.
3. К.Фридрихс. *Возмущение спектра операторов в гильбертовом пространстве.* М., 1969.
4. М.Рид, Б.Саймон. *Методы современной математической физики. Т. 4. Анализ операторов.* М.: Мир. 1982.
5. М.Э.Муминов. *О выражении числа собственных значений модели Фридрихса.* *Матем. заметки*, 82:1 (2007), 75–83.
6. A.V.Sobolev. *The Efimov effect. Discrete spectrum asymptotics.* *Comm. Math. Phys.*, 156 (1993), 101–126.